

СТАНОВИЩЕ

от

д-р Валентина Георгиева Ганева-Райчева, доцент в
Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при Българската академия
на науките,
на материалите, представени за участие в конкурс
за заемане на академичната длъжност „доцент“
на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“

по: област на висше образование 3. Социални стопански и правни науки

професионално направление 3.1. *Социология, антропология и науки за културата*
(Фолклористика – Фолклор и религия)

В конкурса за академичната длъжност „доцент“, обявен в Държавен вестник, бр. 98 от 19.11.2024 г. и в интернет-страница на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ за нуждите на катедра „Етнология“ към Философско-историческия факултет, като кандидат участва гл. ас. д-р Борислава Петкова Костова от същата катедра.

Общо представяне на процедурата и кандидата

Със заповед № РД-22-432 от 18.02.2025 г. на Ректора на ПУ „Паисий Хилендарски“ съм определена за член на научното жури във връзка с конкурс за заемане на академичната длъжност „доцент“. Гл. ас. д-р Борислава Петкова Костова, на основен трудов договор в ПУ „Паисий Хилендарски“, Философско-исторически факултет, катедра „Етнология“, е единствен кандидат в конкурса. Представеният от нея комплект материали е в съответствие с Правилника за развитие на академичния състав на ПУ „Паисий Хилендарски“ и включва всички изискващи се документи.

Б. Петкова Костова е възпитаник на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ – магистър филолог и етнолог (1998 г.), сътрудник, репортер в средствата за масова информация (1996 г.). В периода 1999 – 2002 г. е редовен докторант по фолклористика в същия университет. През 2010 г., след успешна защита на дисертация на тема „Българските легенди за грехопадението – фолклорна интерпретация и каноничен текст“ получава образователната и научна степен „доктор по фолклористика“ (диплома от ВАК, 11 януари 2011 г.). В периода 2003 – 2010 г. е административен секретар на Философско-историческия факултет. През 2010 г. е избрана на академичната длъжност „асистент“, а през 2012 г. – на академичната длъжност „главен асистент“. Има общ трудов стаж в университета 23 г., от които над 13 години – преподавателска дейност.

Обща характеристика на дейността на кандидата и приноси

В периода 2020 – 2025 Б. Петкова Костова е титуляр на 6 дисциплини в университета: *Фолклорна култура, Митология, Нови празници, изобретени традиции, Антропология на фолклора, Културология, Етнология на пластичните изкуства*. Във филиала на ПУ в Кърджали е лектор на 1 дисциплина (*Български фолклор*), а в Смолян – на 2 дисциплини (*Културология, Дейности в културните институции*). По програма Еразъм+ в периода 2022 – 2025 г. чете лекции в Университета в Лодз, Полша. Участва в подготовката на чуждестранни студенти от Турция, Германия, Хърватия, Чехия, Гърция, Франция в

Пловдивския университет по програма Еразъм+ като лектор на дисциплините *Славянска митология* и *Български фолклор*.

Кандидатката работи активно със студенти и участва в подготовката на специалисти. Научен ръководител е на 5-ма успешно защитили дипломанти. Ръководител е на 5 международни проекта по Еразъм+ (ключова дейност 1, младежки обмен), в които са взели участие 32 студенти и докторанти от Пловдивския университет.

Декларира членство в 5 професионални организации.

В периода 2015 – 2023 г. Б. Петкова Костова е участвала в 8 научноизследователски проекта, финансирани от ФНИ при ПУ „Паисий Хилендарски“, Министерство на образованието и науката, Министерство на културата, програма „Хоризонт 2020“ и др.

В конкурса за академичната длъжност „доцент“ по темата на конкурса Б. Петкова Костова кандидатства с 2 монографии: хабилитационен труд – *Дяволът. Опит за реконструкция на фолклорния образ* (Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2025, 378 с.); труд на базата на дисертационното изследване – *Да направим земя и хора. Разказът за сътворението и грехопадението в българската култура* (Пловдив: Студио, 2017, 286 с.); 3 студии и 14 статии. Една от статиите е в съавторство (2.3.12). В общата област на професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата Б. Петкова Костова представя 2 глави от две колективни монографии, публикувани на английски език в съавторство, и 2 статии, също в съавторство. Представя данни за участие в съставителството на 12 тематични сборника.

Приемам приносите, формулирани в самооценката на гл. ас. д-р Б. Петкова Костова, както и обособяването им в няколко научни полета – на фолклористиката, на медиевистиката и на религиознанието.

Монографията „Дяволът. Опит за реконструкция на фолклорния образ“ е интердисциплинарно изследване и съдържа приноси и в трите полета. За първи път в българската фолклористика дяволът като еманация на всемирното зло е обект на цялостно задълбочено изследване. Авторката убедително показва, че злото е нормативно-оценъчна категория, която откриваме в различните пластове на човешката култура, а трансформациите в образа му могат да бъдат „прочетени като история на трансформациите на човешката култура“. Изследването е ценен влог в познанието за процесите на пресичания и взаимодействия между устното, писменото и печатното слово.

Образът на дявола в българската християнска фолклорна култура се разкрива на основата на анализ на обемен материал – 102 фолклорни легенди и приказки, издирени от СБНУ, в съпоставка с различни писмени източници. Обстойно се представят митологичните корени на фолклорните демонични персонажи и мястото им в светогледа на хората в късната Античност и Средновековието, фиксирани в писмено слово. Контекстът на проучването се разширява с данните за процесите на зараждането и посоките на развитие и разпространение на дуализма през Античността и Средновековието с фокус върху влиянието им на българска почва. Специално внимание се отделя на богомилското учение и апокрифната литература. При реконструирането на идентичността на дявола и неговите деяния във фолклора авторката използва проучването на Йордан Иванов „Богомилски книги и легенди“, за да покаже съответствията и разминаванията на дуалистичните представи с фолклорния образ. Изследването на Герасим Петрински „Образът на демона във византийската житиепис (VI – X в.)“ позволява на Б. Петкова Костова да разкрие дали и как античната и византийската култура участват във формирането на фолклорните представи за дявола. Потърсени са паралели между славянската и византийската култура. Направени са сравнения с каноничната християнска книжнина.

Авторката провежда една своеобразна археология на пресяване и разпластяване на културните слоеве в опит да стигне до корените на представите и изведе първообразите, за да направи обобщение на религиозните представи за злото и за дявола. Убедително е показано, че образът на дявола в словесния фолклор е резултат от сложни, напластявани във вековете разнородни културни представи. За пресъздаването му авторката умело изтегля и свързва нишки от античната и византийската традиция, от библейския текст (Стария и Новия завет), от различни дуалистични учения, от апокрифна и висока богословска литература. Осъществените детайлни анализи на средновековните представи за злото и дявола в преводните и българските апокрифни текстове внасят своя принос към проучванията върху старобългарската апокрифна литература. Обогатено е познанието за взаимодействието между апокрифната литература и фолклорните легенди и приказки. Вниманието е отделено на процеси на взаимодействие между византийската демонология и фолклорните представи за злото и дявола, усвоени в българския културен контекст, особено при изграждането на основите на образа на дявола помощник на човека, положени върху представата за демона паредър. Открити са форми на влияния на библейския текст и църковните служби при формиране на фолклорната образност и сюжети. Систематизирани са важни специфики на темата за теодицеята в контекста на каноничните текстове (Книга на Йов), философските концепции и дуалистичните учения.

За да състави амбивалентния образ на дявола в българския словесен фолклор, авторката извършва няколко изследователски процедури. Реконструират се телесните характеристики и имената на дявола, превъплъщенията му (антропоморфни и зооморфни), неговото обкръжение и местообитанията му в пространството, отнесени по вертикала и хоризонтала. За да се изведат основните функции на демоничния образ фолклорните легенди и приказки са групирани в четири основни категории в зависимост от основния мотив на текста, които представят дявола: като съперник на Бога в космогоничния акт; като помощник на човека; като победител в съперничество с човека; като надхитрен от човека или от библейски персонаж. Въз основа на анализа Б. Петкова Костова убедително показва, че „фолклорът не е само и единствено приемник на мотиви, а предоставя добра основа за появата на нови сюжети“, свързани с опитите на дявола „да разруши реда в Божия и в човешкия свят“ (с. 300). Убедително доказва, че дяволът и човекът във фолклора са „огледални един на друг образи“, като „дяволът е самият човек с обратен знак“ (с. 305).

Като добра стратегия оценявам представянето на фолклорните текстове в оригинал и на съвременен български език.

Монографичното изследване предоставя ценен материал и рефлексии за други бъдещи изследвания в две посоки. Едната е свързана с възможността за разширяване на познанието за фолклорната реч. Важни характеристики на фолклорната реч са нейната образност, тенденцията към максимално и пълноценно използване на потенциалните възможности на отделния образ, свързването на разнородни словесни форми чрез възможностите на един образ. Тези специфики обуславят движението на продуктивните образи от текст в текст, като образите се преобразуват според природата на включващите ги структури. Книгата на Б. Петкова Костова дава възможност изведените характеристики на дявола да се проследят в други фолклорни жанрове, например фразеологизми, пословици, прякори, клетви, тълкувания на сънища, други повествователни фолклорни форми и т.н.

В този дух е и моята препоръка към текста – за пълноценното използване на Кataloга на българските фолклорни приказки (1994 г., авторски състав: Лиляна Даскалова-Перковска, Доротея Добрева, Йорданка Коцева, Евгения Мицева), който е цитиран в библиографията. В кataloга са включени публикуваните до 1985 г. приказки, текстовете от

архивите до 1980 г. включително, текстове от популярни издания и учебна литература. Привеждането на разгледаните в монографията приказни сюжети към типологичния каталог, би открило мястото им в системата на тематичния и сюжетен фонд на българската приказна традиция, би показало местата на разпространение на вариантите на този тип и не на последно място би ги свързало с международната система на Аарне-Томпсън. Полезно знание дава информацията в Католага и за разпространението на сюжета чрез популярни издания, за битуване на сюжета в други фолклорни форми като пословици и фразеологизми, обичаи и др.

Втората перспектива е свързана с прехода на фолклора от сферата на устната култура към фиксиран и класифициран източник. Монографичното изследване предоставя ценен материал за бъдещи изследвания върху промените във фолклора, обусловени от изнасянето му извън средата на неговото непосредствено битуване като жива практика и пренасянето му в нова комуникационна среда и на нов носител, фиксирането му в печатни текстове, което неминуемо води до промени във функционирането, социализирането, предаването и разпространението му. Предоставя примери за прехода от устни към писмени форми на изразяване, за начините, по които този преход се отразява върху човешкото съзнание.

По проблеми, разработени в монографията „Дяволът. Опит за реконструкция на фолклорния образ“, са направени 8 публикации в рецензирани издания: за назоваванията на дявола в българския словесен фолклор (2.2.1), за телесната видимост и невидимост на всемирното зло (2.3.1, приета за печат след рецензиране), за дявола калугер или за възможностите на персонажа да преминава пространствени граници (2.3.3 и 2.3.4), за творческото съревнование между Бога и дявола и създаването на къпината от дявола (2.3.6), за сътворението на жената от дяволска опашка (2.3.7, 2.3.13), за дявола творец на видимия и невидимия свят (2.3.14). В публикациите последователно и детайлно се проследява влиянието на дуалистичните учения върху фолклорните текстове.

Като обобщение, свързано с двете монографии на кандидатката и с посочените по-горе студия и статии, ще отбележа, че те имат своя принос в изследването на взаимодействието на фолклорната култура с християнството и различните форми на реализация на т.нар. фолклорно християнство. Б. Петкова Костова убедително и аргументирано показва, че словесният фолклор „представлява сложна, дълговременно образувала се компилация от многопластови утаявания и преплитания на сюжети и мотиви с различен произход: оригинални фолклорни, апокрифни, дуалистични и канонични“. От фолклорната словесност авторката се фокусира най-вече върху легендите, но и върху приказките. Етиологичните легенди са подложени на съдържателен и структурен анализ. Предложена е и типологизация на фолклорните текстове. Добавят се нови специфики към изследването на дуалистичните легенди в българския фолклор.

На нови прочити на първомартенската обредност са посветени 2 публикации. Авторката детайлно проследява превръщането на мартеницата в обект на съвременно митотворчество, създаване на нови словесни форми, наподобяващи фолклорни етиологични легенди, които обвързват началото на обичая да се окичваме с усукани бели и червени нишки с хан Аспарух (2.3.2, под печат след двустепенно рецензиране). Б. Петкова Костова показва как невероятното съчетаване на фолклор, авторско творчество и исторически сведения за преселението на древните българи чрез многократно възпроизвеждане и тиражиране постепенно създава нова биография на мартеницата и я преосмисля като „древен обреден предмет на българите, маркирал началото на тяхното историческо битие“. Затова не е случайна и появата на мартеницата трибагреник в съвременността, като изразител на нова нейна функция – на български национален символ (2.3.8). В статията

авторката показва свързване на ритуалите на традиционния празник Баба Марта (1 март) с националния празник Деня на Освобождението на България от османска власт (3 март). „Патриотичната мартеница“ се разглежда като „символен ресурс в контекста на все по-засилващите се процеси на заявяване на национална принадлежност и афиширане на различни форми на патриотизъм“.

Специално бих искала да отбележа две студии на кандидатката, които доказват уменията ѝ да анализира културни текстове, за да реконструира обществени нагласи, обществени и културни явления от миналото, които имат свои проявления и в съвременността. Чрез анализ на рекламите на стоки и услуги в следосвобожденския периодичен печат в Пловдив се открояват техните функции и коментират специфики на градската култура на пловдивчани (2.2.2). На основата на записи на фолклорни песни от Видинския край се извеждат наследени стереотипни представи на българите към евреи, роми и турци (2.2.3).

Отбелязвам и публикацията в съавторство с Адриана Любенова върху иконографското изкуство, която очертава специфики на взаимодействието на българските и руските иконописни школи чрез убедителни примери (2.3.12).

На специфики в образователния процес и личности, свързани с обучението по етнология във Философско-историческия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, са посветени няколко публикации, които се характеризират и с авторефлексия (2.3.5, 2.3.9, 2.3.10).

Важни и актуални обществени проблеми, основни ценности в съвременността се изследват в няколко публикации в съавторство с български и чуждестранни изследователи. Б. Петкова Костова в съавторство с други две български авторки в публикация 3.2.1 представя първият у нас институционално приет План за равнопоставеност между жените и мъжете в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ с формулирани области на интервенция, мерки, участници, времеви рамки, индикатори за наблюдение и оценка.

Кандидатката представя и 3 публикации с резултати от осъществен международен проект, свързан с участието на младите хора в разнообразни програми за учене през целия живот, управлявани от държавни и частни институции в девет европейски държави. На примера на образователните и професионалните траектории на младежи от Италия, България и Германия се изследва как европейски и национални политики за учене през целия живот влияят върху избора на младия човек за професионална реализация (3.1.1). Политиките за учене през целия живот са обект на изследователски интерес и в друга колективна монография. Тръгвайки от позицията, че политиките изграждат своите целеви групи по различни начини, авторите анализират гледните точки на професионалистите и на младите хора от Испания, Португалия, Хърватия, България, обхванати от европейските политики за учене през целия живот, които те представят в няколко дълбочинни интервюта. Извеждат се прояви на социална уязвимост, водещи до ограничаване на интервюираните млади хора, като социално-икономическото изключване, лошото психично здраве, насилието в семейството и бежанският статут (3.1.2). В статия в съавторство 3.2.2 на основата на 164 дълбочинни интервюта с млади хора се представя визията на младите към политиките за учене през целия живот чрез открояване на: мотивация за включване, опит в ученето и ефект от политиките (придобити умения и други постигнати резултати). Представените публикации извън специализираното поле на конкурса, плод на екипна работа на учени от различни европейски страни, имат важно значение за въвеждане на резултати от изследвания в България в международен контекст и за популяризирането на българската етнология и антропология в чужбина.

Заклучение

Изследванията, с които гл. ас. д-р Б. Петкова Костова участва в конкурса за академичната длъжност „доцент“, са публикувани в рецензирани и реферирани международни и национални издания. От справката за издирените цитати на нейни изследвания (посочени са 14 цитата) се вижда, че тя е разпознаваем учен.

Изследователските резултати, отразени в публикациите на кандидатката, представят неин личен принос. Формулираните приноси са нейна лична заслуга. Не се открива плагиатство.

Публикациите на гл. ас. д-р Борислава Петкова Костова разкриват задълбоченост и анализъм, прилагане на актуални методи и теории в изучаването на културните феномени, разработване на нова проблематика и обогатяване на познанието чрез интердисциплинарни подходи. В работите ѝ има оригинални научни приноси в областта на фолклористиката, в проучването на взаимодействието на канонични текстове – средновековна апокрифна книжнина – фолклорна словесност, както и по-общо – в изучаването на нематериалното културно наследство.

Б. Петкова Костова притежава добър преподавателски опит и участва активно в подготовката на специалисти.

Документите и материалите, представени от кандидатката, отговарят на всички изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“. Постигнатите от Б. Петкова Костова резултати в учебната и научноизследователската дейност напълно съответстват на изискванията на закона и Правилника на Пловдивския университет за приложение на ЗРАСРБ.

Въз основа на казаното по-горе, давам своята положителна оценка и препоръчам на научното жури да изготви предложение до Факултетния съвет на Философско-историческия факултет за избор на гл. ас. д-р Борислава Петкова Костова на академичната длъжност „доцент“ в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ по професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата (Фолклористика – Фолклор и религия).

14.04.2025 г.

Изготвил становището:

(доц. д-р Валентина Ганева-Райчева)